

Роман ДЗИК¹

Постмодернистката деконструкция на провинциално-имперските координати: „Убийство във Византия“ от Юлия Кръстева²

Резюме

Разглежда се романът на Юлия Кръстева „Убийство във Византия“, в който типичният структуралистки провинциално-имперски модел на световното устройство се деконструира от позициите на постструктурализма. Предполага се, че обръщането към историята на Византия има определени автобиографични основания. По такъв начин Кръстева демонстрира относителността на понятията *център* и *периферия* в историческа перспектива: Византия, България, Франция, САЩ в крайна сметка се разтварят в „глобалното село“, което е възплътено в романа в образа на Санта Барбара. **Ключови думи:** провинция; империя; постструктурализъм; деконструкция; Юлия Кръстева; „Убийство във Византия“.

Abstract

Postmodernist Deconstruction of the Provincial-Imperial Coordinates: Julia Kristeva's *Murder in Byzantium*

The article examines Julia Kristeva's novel *Murder in Byzantium*, in which a typical structuralist provincial-imperial model of the world order is deconstructed from the standpoint of post-structuralism. It is assumed that the appeal to the history of Byzantium has certain autobiographical grounds. In this way, Kristeva demonstrates the relativity of the concepts of 'centre' and 'periphery' from a historical perspective: Byzantium, Bulgaria, France, the United States eventually dissolve into the "global village", which is embodied in the novel in the image of Santa Barbara.

Keywords: province; empire; post-structuralism; deconstruction; Julia Kristeva; *Murder in Byzantium*.

Обръщането към етимологията и генеалогията на думата „провинция“ неизменно води до Древен Рим. Тоест от самото начало в понятието „провинция“ неминуемо присъства и понятието „империя“. След това еволюцията и разширяването на семантичното поле на двете понятия неизбежно предсказва тяхната взаимозависимост, която най-общо може да бъде

¹ **Roman DZYK** [Роман ДЗИК] is an Associate professor at the Department of World Literature and Theory of Literature at the Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine). He received a PhD degree (Candidate of Philological Sciences) in 2012, thesis' title: "The Writer as an Intertextual Paradigm. (The Experience of the French Reception of F. M. Dostoyevsky)". He is an Executive Secretary of the scientific journal "Pitannâ literaturoznavstva". Research interests: Post-structuralism, Contemporary French literature.

² Статията е разширен вариант на авторска част от колективната монография: *ИМПЕРАТИВ PROVINCIA*. Колективна монография. Чернівці, Чернівецький національний університет, 2014, с. 149-165 [IMPERATIV PROVINTSIA. Kolektivna monografia. Chernivtzi, Chernivetzkiï natsionalnii universitet, 2014, p. 149-165], тук в превод от украински на български език.

сведена до по-строга, но и по-широка терминологична рамка чрез връзката „център – периферия“. Така или иначе, говорим за системни и йерархични отношения. Понятието „център“ от своя страна е свързано с всички възможни форми на „центризъм“ (било то логоцентризъм, или фалоцентризъм, или фалогоцентризъм, според Жак Дерида и др.).

Естествено, че не става дума само за определени обществено-политически образувания. Историческият процес на установяване на провинциално-имперската координатна система потенциално насочва към безкрайността, тъй като всъщност е опит да се комбинират няколко утопични програми. От страна на империята това се изразява в строга йерархизация и подчинение на провинциите на центъра. От страна на провинцията пък с възприемане на съществуващия модел, но с изместване на централната опорна точка към себе си. С други думи, провинцията се измъква извън границите на империята, за да реализира, макар и в различен мащаб, същия имперски модел. Или ако използваме структуралистката терминология, отрицанието на центъра е възможно само от гледна точка на друг център.

Разширяването на сферата на употреба на понятието води до неизбежни промени в неговото семантично съдържание чак до прехода към метафоричен статус. Това правилно отбелязва Оксана Розумна:

Понятието за провинция отдавна се е превърнало в метафора. Концептът за провинцията апелира не толкова към произхода на термина, колкото към неговите интерпретации и към списъка от традиционни контексти на употреба. Обикновено той предполага съществуването на столицата като център, спрямо който се определя статутът на провинциалност. В пространството на културата този статус загатва за второстепенността, за малоценността на явленията, локализирани извън този център.³

Посочената второстепенност и малоценност здраво са се наложили като съществени характеристики на провинцията. Въпреки очевидния недостатък, поне в културен план, подобен стереотип често определя апологетичния патос на научните изследвания, посветени на определени аспекти на провинциалния живот. Така например в статията на Ирина Паско „Научните школи в украинското „провинциално“ и „столично“ измерение: културологичен аспект“ откриваме следното характерно уточнение:

Една научна школа придобива дефиниция „регионална“, според нашето разбиране, като се основава на първо място и най-вече на териториалното си местоположение, а не във връзка с местното (локалното) значение на нейната дейност и поради липсата на широка научна

³ Розумна, Оксана.. Українська провінція як соціокультурний феномен. – In: *Стратегічні пріоритети*, 2014, № 1, с. 135. [Rozumna, Oksana. Ukrajin's'ka provincija jak sociokul'turnyj fenomen. – In: *Stratehični priorytety*, 2014, no. 1, p. 135].

популярност на лидера си. Ще отбележим, че „регионалните“ научни школи в Украйна имат не само приоритет, но и първенство в определени научни области.⁴

Показателно е, че авторът се опитва да предпази реципиентите от погрешно разбиране на „провинциалния“ компонент в дефиницията за научна школа. Забележката за „първенство в определени научни области“ още по-ясно разкрива авторовата стратегия, насочена срещу широко разпространените стереотипни конотации на понятието провинциализъм.

И така, връщаме се отново към метафоричността на термина „провинция“, която обаче според Никола Инюшкин може да бъде много продуктивна:

Отдавна заложеното значение се оказва пророческо и буйно „израства“, като се превръща в нови понятийни, образни, метафорични значения и контексти, обогатени от ветрило лексикални производни. (...) Какво стои зад разширяването на семантичното информационно поле на думата „провинция“? Някаква мистика, лингвистично прозрение или може би обяснение за съдбата на понятието, заело твърдо мястото си в категорията на номинативната лексика?⁵

Отговорът на тези въпроси очевидно се крие именно в „интерпретациите“, „традиционните контексти на употреба“ и „метафоричните значения“ на дадено понятие. Днес се наблюдава устойчива тенденция да се разглежда провинцията не толкова като географски или административен феномен, колкото като социокултурен⁶. В рамките на отделни държави географско-административният принцип запазва своята сила при определянето на провинцията спрямо столицата. С промяната на отправната точка обаче „провинциалността“

⁴ Пасько, Ирина. Научові школи в українському „провінційному” й „столичному” вимірі: культурологічний аспект. – In: *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Культурологія”, 2008, № 3, с. 15.* [Pasko, Iryna. Naukovi shkoly v ukrajins'komu „provincijnomu” j „stolyčnomu” vymiri: kul'turolohičnyj aspekt. – In: *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu „Ostroz'ka akademija”. Serija „Kul'turolohija”, 2008, no. 3, p. 15].*

⁵ «Издrevле заложенный смысл оказался пророческим и бурно „пророс”, преобразуясь в новые понятийные, образные, метафорические смыслы и контексты, обогащаясь веером лексических производных. <...> Что стоит за расширением семантического информационного поля слова „провинция”? Некая мистика, лингвистическое прозрение или все же возможно объяснение судьбы понятия, прочно занявшего место в разряде нарицательной лексики?». Инюшкин, Николай. *Провинциальная культура: взгляд изнутри*. Пенза, 2004, с. 17. [Pnyushkin, Nikolai. *Provintsial'naya kul'tura: vzglyad iznutri*. Penza, 2004, p. 17].

⁶ Вж.: Дзякович, Елена. Подходы к исследованию провинции как социокультурного, ментального и кроссрегионального феномена. – In: *Теория и практика общественного развития*, 2010, № 4, с. 47-50. [Dzyakovich, Elena. Podkhody k issledovaniyu provintsii kak sotsiokul'turnogo, mental'nogo i krossregional'nogo fenomena. – In: *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 2010, no. 4, pp. 47-50]; Южалина, Наталья. Провинциальное: типологические характеристики в социокультурном контексте. – In: *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серія „Социально-гуманитарные науки”, 2006, № 17 (72), с. 274-276.* [Yuzhalina, Natalya. Provintsial'noe: tipologicheskie kharakteristiki v sotsiokul'turnom kontekste. – In: *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya „Sotsial'no-gumanitarnye nauki”, 2006, no. 17 (72), pp. 274-276]; Розумна, Оксана. Українська провінція як соціокультурний феномен. – In: *Стратегічні пріоритети*, 2014, № 1, с. 135-140. [Rozumna, Oksana. Ukrajins'ka provincija jak sociokul'turnyj fenomen. – In: *Stratehični priorytety*, 2014, no. 1, pp. 135-140]; Сайко, Елена. Социокультурный портрет российской провинции Серебряного века. In: Сайко, Елена. *Культур-диалог философии и искусства в эпоху Серебряного века*. Москва, РАГС, 2004, с. 35-46. [Saiko, Elena. Sotsiokul'turnyj portret rossiiskoi provintsii Serebryanogo veka. In: Saiko, Elena. *Kul'tur-dialog filosofii i iskusstva v epokhu Serebryanogo veka*. Moscow, RAGS, 2004, pp. 35-46].*

започва да се умножава. Така опозиционният модел „столица – провинция“ се поема от двойките „град – село“, „област – район“, „град – градче“, „село – махала“ и др.⁷, да не говорим за наличието на централни и периферни квартали и предградия в отделно взет град. С оглед на това Елена Сайко предлага да се разграничат „голяма“ и „малка“ провинция с определени междинни типове⁸. Като цяло проблемът за типологията на провинцията остава открит и дискусионен.

Очевидно „центърът“ и „провинцията“ не могат да се разглеждат само като застинали географски точки. Тяхната подвижност нараства, ако включим още един важен фактор, който често остава извън вниманието – наличието на носители на „централен“ („имперски“, „столичен“) и „провинциален“ манталитет, така наречения феномен на вътрешната миграция, проникателно описан от Чеслав Милош:

Нали животът в изгнание днес вече не се свежда до преместване от една страна в друга. Индустриалните центрове примамват хората от техните мирни, но бедни селски провинции, строят се нови градове там, където добитъкът вчера е пасял, около столиците се разрастват бараки и колиби. Като се опитваш да предадеш несигурност и смътна опасност на чуждата страна, разбираш до каква степен всичко, което си мислил, може да се припише и на новите жители на градовете, дори ако те не са дошли тук от друга страна. Отчуждението днес не е болест на определена категория хора, а съдба на мнозина.⁹

Като се премества в столицата, провинциалистът не се освобождава от провинциалното в очите на уседналите столичани. Издават го поведението, навиците, речта и др. Ето защо съпоставянето на очертанния модел с положението на емигрантите в чужда страна изглежда много продуктивно.

Но ако се върнем към понятието „империя“, което всъщност поражда провинцията, в историческа перспектива си струва да се обърнем към опита на съвременните империи, където активната практика на колониализма ги различава от класическите им

⁷ Вж. по-подробно в: Инюшкин, Николай. *Провинциальная культура: взгляд изнутри*. Пенза, 2004, с. 19. [Inyushkin, Nikolai. *Provintsial'naya kul'tura: vzglyad iznutri*. Penza, 2004, p. 19].

⁸ Сайко, Елена. Социокультурный портрет российской провинции Серебряного века. In: Сайко, Елена. *Культур-диалог философии и искусства в эпоху Серебряного века*. Москва, РАГС, 2004, с. 37. [Saiko, Elena. Sotsiokul'turnyi portret rossiiskoi provintsii Serebryanogo veka. In: Saiko, Elena. *Kul'tur-dialog filosofii i iskusstva v epokhu Serebryanogo veka*. Moscow, RAGS, 2004, p. 37].

⁹ Милош, Чеслав. Про вигнання. In: Милош, Чеслав. *Велике князівство літератури*. Пер. з пол. Київ, Дух і Літера, 2011, с. 106. [Miłosz, Czesław. *Pro vyhnannja*. In: Miłosz, Czesław. *Velyke knjazivstvo literatury*. Translation from Polish. Kyiv, Dux i Litera, 2011, p. 106]. „Bo życie na wygnaniu nie wydaje się już transplantacją z jednego kraju do drugiego. Centra przemysłowe zwabiają ludzi z ich spokojnych, ale zubożałych wiejskich prowincji, nowe miasta rosną tam, gdzie jeszcze niedawno pasło się bydło, baraki i slumsy mnożą się dokoła stolic. Starając się scharakteryzować nieokreśloność i niejasne zagrożenie właściwe wygnaniu, spostrzegamy, że niemal wszystko, co da się o tym powiedzieć, odnosi się też do nowych mieszkańców miejskiego krajobrazu, nawet jeżeli nie przybyli oni z innego kraju. Alienacja staje się losem zbyt wielu ludzkich istnień <...>”. Miłosz, Czesław. *O wygnaniu*. In: Miłosz, Czesław. *Szukanie ojczyzny*. Kraków, Znak, 2001, s. 212.

предшественици. Разпространението на този тип империализъм, според Едуард Саид, поставя основата на съвременния глобален световен ред:

През целия XIX век (или част от него) САЩ, Русия и няколко по-малки европейски държави, като не говорим за Япония и Турция, също са били имперски сили. Този модел на доминиони или владения поставя основите на настоящия, напълно глобален свят. Електронните средства за комуникация, глобалният размах на търговията, достъпността на ресурси, пътувания, информация за метеорологичните условия и промени в околната среда свързват дори най-отдалечените кътчета на планетата. Такава поредица от модели (...) е създадена за първи път и е направена възможна от съвременните империи.¹⁰

Колкото и парадоксално да е това, на пръв поглед не изглежда, че подобен имперски механизъм още от самото си начало е програма за самоунищожение. Следователно имперско-провинциалната система неизбежно е заменена от това, което Маршал Маклуън определя като „глобално село“:

Днешното ни ускорение не е бавна експлозия навън, от центъра към периферията, а моментна експлозия навътре, бързо сливане на пространството и функциите. Нашата специализирана и фрагментирана цивилизация, структурирана на принципа „център-периферия“, неочаквано и за себе си преживява бързо преустройство на всички свои съставни части в едно единно органично цяло. Това е новият свят на глобалното село.¹¹

Може да се твърди, че именно подобен цивилизационен прелом провокира появата на постструктуралистката философия, като от своя страна се ускорява от него на всички нива. Постмодерният крах на метанаративите (според Жан-Франсоа Лиотар) премахва не само имперския метанаратив (който може да бъде разглеждан като подчинение на малки, провинциални наративи на един голям централен). В рамките на постмодернизма бинарната опозиция „център-провинция“, характерна за структурализма, се деконструира, границите ѝ просто се заличават, като се заменят с ризоматичен модел (по Жил Делъоз).

Концепциите за „глобално село“, „галактика на Гутенберг“ (Маршал Маклуън)¹² или „интернет галактика“ (Мануел Кастелс)¹³ показват, че в основата на процесите на

¹⁰ Саид, Едуард. *Култура ѝ империализъм*. Пер. з англ. Київ, Критика, 2007, с. 40. [Said, Edward. *Kul'tura j imperijalizm*. Translation from English. Kyiv, Krytyka, 2007, p. 40]. “The United States, Russia, and several lesser European countries, to say nothing of Japan and Turkey, were also imperial powers for some or all of the nineteenth century. This pattern of dominions or possessions laid the groundwork for what is in effect now a fully global world. Electronic communications, the global extent of trade, of availability of resources, of travel, of information about weather patterns and ecological change have joined together even the most distant corners of the world. This set of patterns, I believe, was first established and made possible by the modern empires”. Said, Edward. *Culture and imperialism*. New York, Vintage Books, 1994, p. 6.

¹¹ “Our speed-up today is not a slow explosion outward from center to margins but an instant implosion and an interfusion of space and functions. Our specialist and fragmented civilization of center-margin structure is suddenly experiencing an instantaneous reassembling of all its mechanized bits into organic whole. This is the new world of the global village”. McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, pp. 92-93.

¹² McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto, University of Toronto Press. 1962.

глобализация първо трябва да се разглеждат информационните и културни фактори. Наред с положителните процеси на културна интеграция, глобализацията носи със себе си несъмнена заплаха за културна хибридизация. Ето защо, в ерата на тоталната глобализация, все по-актуални стават търсенията на определени модели, които по някакъв начин биха могли да ѝ се противопоставят.

Проблемите на глобализацията вълнуват не само философи, социолози, културолози, но напълно закономерно и изкуството, което реагира чувствително на тях. В този смисъл е интересна реакцията на писателите, които едновременно са известни учени и могат да решават подобни въпроси в няколко измерения. По-специално нека се обърнем към опита на Юлия Кръстева (родена 1941 г.), един от най-големите теоретици на постструктурализма/постмодернизма.

В постсъветското пространство тя е известна преди всичко като семиотик, лингвист, философ, специалист в областта на поетиката, историята на изкуството и религията, метафизиката, епистемологията, психоанализата и феминизма. Същевременно към днешна дата Ю. Кръстева е автор на пет романа. Този пласт от нейната литературна дейност на практика остава рецептивна празнина за нас.

В рамките на разглеждания проблем ще съсредоточим вниманието си върху романа на Кръстева „Убийство във Византия“ (2004). В този текст има два алтернативни пространствено-времеви модела на световната система. Единият от тях, „универсалната Санта Барбара“¹⁴, се явява концентрирано въплъщение на съвременния глобализиран свят, „глобално село“, което не може да бъде „локализирано“¹⁵. Другият модел е Византия – това е „Европа в най-ценното ѝ, изисканото и болезнено измерение, на което другите завидват и което ѝ е трудно да съхрани“¹⁶. Такава културна Византия е на прага на „всичко, което изпълва Санта Барбара“¹⁷ с нейното варварство, тероризъм, „Пица Хът“, „Кока-Кола“ и „шекспиров език“, трансформиран в „рап на глобализацията“¹⁸. Разделени не от никакви условни географски граници, а от хилядолетна история, Санта Барбара и Византия са тясно свързани на

¹³ Castells, Manuel. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford, Oxford University Press, 2001.

¹⁴ « Universelle Santa-Barbara ». In: Kristeva, Julia. *Meurtre à Byzance*. Paris, Fayard, 2004, p. 131. [с. 109] (Всички цитати от романа са по френското издание. В прави скоби посочваме и страниците на цитатите в българското преводно издание: Юлия Кръстева. *Убийство във Византия*. Прев. от фр. Албена Стамболова. София, Сиела, 2004 – бел. на преводача на статията).

¹⁵ « Comment localiser le village planétaire ? », p. 115 [с. 128].

¹⁶ « Byzance, c'est l'Europe dans ce qu'elle a de plus précieux, raffiné et douloureux, que les autres lui envient et qu'elle a du mal à assumer, à prolonger », p.115 [с. 109].

¹⁷ « Santa-Barbara s'étale partout », p. 118 [с.114].

¹⁸ « Le rap paumé de la mondialisation », p. 120 [с. 116].

страниците на романа. Първият кръстоносен поход в романа е представен като проект за глобализация, а съвременна Франция възпроизвежда Византия, която се опитва да се противопостави на Четвъртия Рим – Вашингтон. Единствената възможност да не приемеш тоталната глобализация и Санта Барбара е да избягаш в „собствената си Византия“, в своеобразен „начин на живот“, което правят централните герои в книгата.

„Убийство във Византия“ съчетава и два времеви пласта, между които лежи почти едно цяло хилядолетие. Това е модерността, ХХІ век (Санта Барбара/глобалното село) и Византия от ХІ век (империята). Като се има предвид подчертаният автобиографичен елемент на текста, подобна нова техника изисква допълнителни обяснения, които са свързани с наблюдението на Саид:

Обръщането към миналото е една от най-честите стратегии за интерпретация на настоящето. Те са породени не само от несъгласието с това какво е било в миналото и какво е било миналото, а по-скоро от несигурността дали миналото действително е преминало, приключило, отминало или продължава – макар и може би под други форми. Този проблем стимулира разнообразни дискусии относно влиянията, вината и оценките, относно настоящите обстоятелства и бъдещите приоритети.¹⁹

Юлия Кръстева, българка по произход (емигрирала във Франция през 1964 г.), макар и обикновено да се възприема като органична част от френската култура, статусът ѝ във Франция изглежда не толкова еднозначен. Според наблюдението на Миглена Николчина, Кръстева е в позицията на българска изгнаница и тази позиция често се обсъжда с противоречиви термини²⁰. В полусите на подобно позициониране от една страна стои твърдението на Гаятри Спивак, че „българският живот дори не докосва ослепителната светлина на парижкия глас“ на Кръстева, а от друга е неодобрителното отношение към нейната показна „маргиналност на „вулгарна българка“²¹. И двете позиции, разбира се, имат биографични основания.

И така, не разказва ли романът на читателя за самата „чужденка“ Кръстева, която търси своите корени? Може би пред нас имаме художествено възпроизвеждане на един вид компенсаторен механизъм, пряко необходим на автора? Кръстоносците от френските земи, според свидетелството на византийката Анна Комнина, са били възприемани от самите

¹⁹ “Appeals to the past are among the commonest of strategies in interpretations of the present. What animates such appeals is not only disagreement about what happened in the past and what the past was, but uncertainty about whether the past really is past, over and concluded, or whether it continues, albeit in different forms, perhaps. This problem animates all sorts of discussions—about influence, about blame and judgement, about present actualities and future priorities”. Said, Edward. *Culture and imperialism*. New York, Vintage Books, 1994, p. 3.

²⁰ Nikolchina, Miglena. The lost territory: Parables of exile in Julia Kristeva. – In: *Semiotica*, 1991, vol. 86, no. 3-4, p. 242.

²¹ “According to Spivak, ‘her own pre-history in Bulgaria is not even a shadow under the harsh light of the Parisian voice’ (Spivak 1988: 140). On the other hand, she is perceived as flaunting her marginality, as ‘vulgar Bulgar’ (Gallop 1982: 120)”. Ibidem, p. 243.

византийци като варвари²². Някои от тях се заселват в земите на Византия и изпитват съдбата на изгнаника. Тоест предците на много от съвременните представители на народите на Византия с голяма вероятност биха могли да бъдат същите франки. Тогава, колизиите на днешната история, според първоначалната идея на самия автор, не са ли вариация или някакво огледално копие на европейските събития от преди хиляда години? Поне това може да бъде ключово условие за адекватна рецепция на цялата романова конструкция на „Убийство във Византия“.

Възможният „провинциален“ комплекс на самата Кръстева се проявява в това, че текстът многократно подчертава несправедливо забравената „европейскост“ на византийската и българската култура:

Кой си спомня днес, че тук, във Византия и Бояна – в Бояна най-вече, Себастиан ще го каже на бъдещата конференция в Стоуни Брук – се разиграва съдбата на живописца, родила неизброими Богородици, Разпятия, Благовещения, Пиета, с които днес се славят Италия и Франция, между много други? Но след Бояна все пак, известно време след нея! Никой. И какво? Трябва ли да се гневим като тъмните балкански субекти, тези вечни непознати на високомерния Запад? Или да се изпълним с гордостта на откривателите, които никога не губят надежда, че някой ден ще бъдат открити, неподозирани предходници на истинските ценности?²³

Сближаването на историческото наследство на Византия с Европа е особено очевидно в текста на ниво култура. Авторът сякаш се опитва да убеди читателя по-скоро в първичността, а не във вторичността на византийския опит, особено в интелектуалния и художествения му компонент:

За Себастиан, Боянският художник е развил една от първите рисувани приказки, назована „Чудото на морето“, която разказва за подвизите на Свети Николай сред бушуващата стихия. Погледнете внимателно това платно, тази черупка, би трябвало да каже той на местния историк на изкуството, но няма нищо да каже, онзи вече ги е забелязал с полицейския си поглед. Това е Венеция наред българска земя, това е отвъдморската, все още буреносна, желана, невъзможна Европа. Европа не подозира до каква степен присъства в едно творение на въображението, което си проправя непонятни, изискани пътища, за да я оплоди, със задна дата, без тя да го знае, а още по-малко да го признае. И то преди Византия да изчезне за известно време, тъй като е прекалено изискана, прекалено упадъчна за варварските орди от Юг, от Изток, от Запад, турци, латини, санта-варвари²⁴.

²² « De nations barbares » In: Kristeva, Julia. *Meurtre à Byzance*. Paris, Fayard, 2004, p. 48. / Кръстева Ю. *Убийство във Византия*. Цит. съч., с. 48.

²³ « Qui se souvient aujourd’hui que c’est ici, à Byzance et à Boyana – à Boyana surtout, Sebastian le dira au prochain colloque, à Stony Brook –, que s’est joué le destin de la peinture qui a enfanté tant de Vierges, de Crucifixions, d’Annonciations, de Pietà dont s’honorent l’Italie et la France, entre autres ? Mais après Boyana, précisément, quelque temps après ! Personne. Et alors ? Fallait-il enrager comme ces sombres sujets balkaniques, éternels méconnus du prétentieux Occident ? Ou s’emplir de la fierté des novateurs qui ne perdent jamais l’espoir d’être découverts un jour, précurseurs insoupçonnés des vraies valeurs ? ». p. 269. [с. 264].

²⁴ « Le peintre de Boyana a déroulé pour Sebastian une des premières bandes dessinées qui aient existé, intitulée *Le Miracle de la mer*, qui conte les exploits de saint Nicolas en pleine tempête. Regardez bien cette voile, cette coque, devrait-il dire à l’historien d’art local, mais il ne dira rien, l’autre les a déjà repérées, un œil de flic. C’est Venise en pleine terre bulgare, c’est l’outre-mer, encore la tempétueuse, la désirable, l’impossible Europe. Elle ignore la passion qu’on lui porte ici, à l’époque et encore maintenant, ne l’a jamais soupçonnée ; l’Europe n’imagine pas combien elle est intégrée à un imaginaire qui s’est frayé des voies abstruses, gracieuses, pour la féconder, à rebours, sans qu’elle le sache

Византия е била особена, нетипична империя. И в своята нетипичност, тя сякаш се сближава със съвременна Франция, тя, както се казва в текста, „става Западът, който става източен, най-напредналата от източните страни, най-мъдрата от западните“:

...каквато е днес Франция. Ние французите продължаваме да се мислим за голяма сила, а всъщност сме вече само мост към третия свят и макар да презираме бездомните мигранти, които искат всичко да ни измъкнат, страхуваме се не по-малко от Четвъртия Рим, от тези отвъд Атлантически новобогаташи, които твърдят във Вашингтон, че биха могли да минат и без нашата вероломна и разпадаща се арогантност! *Too Frenchies*, тези византийци? Твърде византийски, тези *Frenchies*?²⁵

Един от персонажите артикулира мисълта на Кръстева за цикличната краткотрайност на всяко центриране, въпреки цялата му уникалност:

Византия не оцелява, самата Франция е в процес на изчезване, какво да се прави, остава ни да оставим следи, както принцесата с хрониката в цвета на времето. Дали това е краят на някакъв цикъл? Или, напротив, постоянното завръщане към вечното излитане? Кафкианското изкуство да застанеш встрани, да не се присъединяваш, да си продъниш ума, да поставяш под въпрос въпросите, без да изпускаш извършените от теб самия престъпления, манията да цепиш косъма на две, да изследваш пола на ангелите, да станеш монофизик и кой знае още какво, иконопоклонник, иконоборец, непоправим интелектуалец, византолог, феминист...²⁶

Формално присъствието на Византия в романа се оправдава от търсенията на един от главните герои, Себастиан Крест-Джонс. Той търси следи от своя далечен прародител кръстоносец („който е роден в Прованс, в Булон или в Нормандия“²⁷). Генеалогията и етимологията на фамилията на героя води към българското „Кристи“²⁸ (алюзия за самата Кръстева?). Тези търсения го отвеждат във византийския Филипопол, сега българския Пловдив, и го потапят стремглаво в епохата на кръстоносните походи. Възхищението на Себастиан от фигурата на принцеса Анна Комнина, „първата жена историк“, чиито пътища,

et encore moins le reconnaisse. Avant que Byzance ne disparaisse pour un temps, trop raffinée, trop décadente pour les hordes barbares du Sud, de l'Est, de l'Ouest, des Turcs, des Latins, des Santa-Barbarois ». Ibidem, pp. 271-272 [c. 266-267].

²⁵ « Elle était l'Occident devenu oriental, le plus avancé des pays de l'Est, le plus sophistiqué des pays de l'Ouest, comme la France aujourd'hui. Nous autres Français, on se prend encore pour une grande puissance alors qu'on n'est plus qu'une passerelle vers le tiers-monde, et, tout en méprisant les parias migrants qui ne cherchent qu'à nous dépouiller, on n'en redoute pas moins la Quatrième Rome, ces nouveaux riches d'outre-Atlantique qui prétendent, à Washington, se passer de notre arrogance déliquescence et fourbe ! *Too Frenchies*, ces Byzantins ? Très byzantins, ces *Frenchies* ? », p. 147 [c. 141].

²⁶ « Byzance n'a pas duré, la France elle-même est en train de s'éclipser, c'est comme ça, il nous reste à laisser des traces, comme la princesse avec sa chronique couleur du temps. Est-ce la fin d'un cycle ? Ou, au contraire, l'éternel retour d'un décollement perpétuel ? L'art kafkaïen de faire un pas de côté, de ne pas adhérer, de se creuser la tête, de questionner les questions, sans oublier les crimes qu'on commet soi-même, la manie de couper les cheveux en quatre, de sonder le sexe des anges, de se faire monophysiste et quoi encore, iconodule, iconoclaste, intellectuel impénitent, byzantiniste, féministe... », pp. 147-148 [c. 141].

²⁷ « Originaire de Provence, de Boulogne ou de Normandie », p. 43 [c. 39].

²⁸ « Une de ses arrière-arrière-arrière-grand-mères <...> s'appelait Militsa Christi ou Militsa Chrest ». Ibidem, pp. 88-89 [c. 82].

според Себастиан, биха могли да се пресекат с неговия прародител, се превръща във важен момент от сюжетната структура. Анна се появява на страниците на романа не само като обект на възхищението на Себастиан, но и като писател, автор на забележителната творба „Алексиада“, фрагменти от която присъстват изобилно в текста. Запознаването с този текст може значително да задълбочи прочита на „Убийство във Византия“ на самата Кръстева и да открие ключове към много загадъчни места в нейния роман. Между другото, изследователите на византийската история твърдят:

...Данните на Анна са от голямо значение не само за разбирането на външната политика на Алексий I, но и за възстановяването на историята на повечето народи, които по един или друг начин са в контакт с Византийската империя по това време. Историята на малоазийските турци, историята на Сърбия (да не говорим за историята на България, която е била под византийска власт) от края на XI – началото на XII век се основава главно на съобщенията на византийската писателка.²⁹

Зад наратива на героите се крие авторовият дискурс. Така историкът романист от Санта Барбара излага непотвърдена хипотеза за българската следа в родословното дърво на Анна:

... дядото на Анна, се бил оженил за една благородна българка, Мария Българска, която следователно е майка на Ирина и баба на Анна³⁰. Подчертава се също, че „говорим за годините 1096-1097, поради сложните войни между двете страни, които също не ни интересуват, българското царство е просто една византийска провинция.“³¹

За Себастиан един от най-мистериозните епизоди в живота на принцесата е временното ѝ преместване от столицата в провинцията, при баба ѝ Мария Българска. Тук тя може да се е срещала с кръстоносците, както и да се е запознала непосредствено с българското богомилство. Тази ерес донякъде се отразява във водещата религиозна секта на Санта Барбара „Нов Пантеон“.

Трябва да се съгласим с Яков Любарски, че „повечето изследователи се съсредоточават върху факта, че с Алексий на власт идват провинциални военно-феодални благородници, които започват да преобладават над гражданската аристокрация в столицата и успяват да

²⁹ «...данные Анны имеют огромное значение не только для понимания внешней политики Алексея I, но и для восстановления истории большинства народов, так или иначе соприкасавшихся в то время с Византийской империей. История малоазийских турок, история Сербии (не говоря уже об истории находившейся под византийским владычеством Болгарии) конца XI – начала XII в. строится в основном на сообщениях византийской писательницы». Любарский Яков. Предисловие. In: Комнина, Анна. *Алексиада*. Пер. с греч. Санкт-Петербург, Алетейя, 1996, с. 23. [Lyubarskii Yakov. Predislovie. In: Komnene, Anna. *Aleksiada*. Translation from Greek. Saint Petersburg, Aleteiya, 1996, p. 23].

³⁰ « Le grand-père d'Anne, aurait épousé une noble bulgare, Marie de Bulgarie, laquelle serait par conséquent la mère d'Irène et la grand-mère d'Anne ». Kristeva, Julia. *Meurtre à Byzance*. Paris, Fayard, 2004, p. 198; Кръстева, Ю. *Убийство във Византия*, Цит. съч., с. 192.

³¹ « Je t'apprends qu'à cette époque – nous sommes en 1096-97 –, suite aux guerres complexes entre les deux pays, qui ne nous regardent pas non plus, le royaume bulgare n'est qu'une province byzantine », p. 198 [с. 192].

предотвратят разпадането на империята за известно време.³² Фактът, че именно произхождащите от провинцията подкрепят съществуването на империята, служи като особено показателно потвърждение на изразената по-горе хипотеза за смесването от имперската и провинциалната програма.

В края на краищата постструктуралистката теория премахва необходимостта да се мисли в термините на бинарни опозиции със задължителен приоритет на едната или другата част от двойката. При Кръстева това се разгръща в образа на един „обрат“: Санта Барбара, която на пръв поглед се противопоставя на Византия, всъщност е такъв „обрат“³³. С други думи, те съставляват едно, макар и причудливо, цяло. Главният герой на романа Стефани Делакур заявява: „Санта Барбара стана част от мен!“³⁴. Още по-упорито тя се нарича византийка:

А аз, византийката (...) отлепям се от себе си, както прахта се вдига от земята, за да насити вятъра край Златния Рог, както духът се отделя от тялото, както тялото се изпарява в мириси под въздействието на горещината.³⁵

Прави впечатление, че Византия е изведена отвъд пространствените и географски координати във времевото измерение, представена е като иманентно състояние на участниците в текста на Кръстева и в същото време се явява като философска и дискурсивна характеристика на романовата форма:

Не, не ме търсете на картата, моята Византия е въпрос на време, самият въпрос, който времето поставя пред себе си, когато отказва да избира между две места. Две догми, две кризи, две идентичности, два континента, две религии, два пола, две хитрини. Византия оставя въпроса отворен, и времето също. Нито колебание, нито несигурност, нищо освен мъдростта на отминаващото, на минаващото време, което знае, че отминава, минаващ минавач, бъдеще в миналото.³⁶

³² «Большинство исследователей акцентирует внимание на том, что вместе с Алексеем к власти пришла провинциальная военно-феодалная знать, которая взяла верх над гражданской аристократией столицы и оказалась в состоянии на некоторое время предотвратить крах империи». Любарский Яков. Предисловие. In: Комнина, Анна. *Aleksjada*. Пер. с греч. Санкт-Петербург, Алетея, 1996, с. 9. [Lyubarskii Yakov. Predislovie. In: Komnene, Anna. *Aleksjada*. Translation from Greek. Saint Petersburg, Aleteiya, 1996, p. 9]. Вж. също: Васильев, Александр. *Византия и крестоносци. Епоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204)*. Петроград, Academia, 1923, с. 9. [Vasiliev, Aleksandr. *Vizantiya i krestonostsy. Epokha Komninov (1081–1185) i Angelov (1185–1204)*. Petrograd, Academia, 1923, p. 9]; Ostrogorsky, Georg. *Geschichte des byzantinischen Staates*. München, C. H. Beck, 1963, S. 309–310.

Любарский Я. Н. Предисловие, с. 9. Вж. също: Васильев А. А. *Византия и крестоносци. Епоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204)*. Петроград, Academia, 1923, с. 9.; Острогорский Г. *История Византии*. [Пер. з нім. А. Онишка]. Львів, Літопис, 2002, с. 345–346.

³³ «Santa-Barbara, qui est l'envers de Byzance». In: Kristeva, Julia. *Meurtre à Byzance*. Paris, Fayard, 2004, p. 119; Кръстева Ю. *Убийство във Византия*. Цит. съч., с. 115.

³⁴ «Santa-Barbara, donc, j'en suis, c'est vous dire !», Ibidem, p. 16 [с. 16].

³⁵ «Et moi, la Byzantine <...>. Je me décolle de moi-même comme cette poussière qui quitte le sol pour charger le vent aux abords de la Corne d'or, comme l'esprit qui se sépare du corps, comme le corps qui se délite en senteurs sous la chaleur...». Ibidem, p. 149 [с. 143].

³⁶ «Ne me cherchez pas sur la carte, ma Byzance est une question de temps, la question même que le temps se pose à lui-même quand il ne veut pas choisir entre deux lieux, deux dogmes, deux crises, deux identités, deux continents, deux

Въпреки съществуването на безброй Санта Барбара по света е невъзможно да се намери точно Санта Барбара на Кръстева на картата:

Искате да разположите Санта Барбара на картата? Но това не е възможно: как да се посочи мястото на глобалното село? Санта Барбара е в Париж, в Ню Йорк, в Москва, в София, в Лондон, в Пловдив, и, разбира се, в Санта Барбара, навсякъде, ви казвам, където чужденците като вас и мен опитват да оцелеят, блуждаещи сенки в търсене на кой знае каква истина.³⁷

Характеристиките на експанзията на парадигматичната Санта Барбара към България/Византия и Париж са практически идентични:

Днес Филипополис е град като всички други в Санта Барбара, никаква разлика, същите „Лица Хът“ и същите „Найк“. Себастиан го знае още от първото си пътуване до тук. След падането на Берлинската стена, разширяването на Санта Барбара е неспирно... Все пак няколко къщи продължават да принадлежат на някогашното време в стария град, който той изкачва при всяко от посещенията си, вървейки по следите на предците, заселили се по склоновете на трите хълма.³⁸

Къде си? Във Византия, в Санта Барбара? Аз уж съм в Париж. Как така? Искаш да разбереш? Санта Барбара е нахлула в три четвърти от Париж. Докато последната четвърт е музеен лукс, цивилизацията - като Византия, върви нанякъде, *fluctuat et mergitur*.³⁹

Размишленията за глобалния характер на топоса на романа води до извода: ако по-рано имперският център се е опитвал да погълне провинцията/периферията, сега всичко се разтваря в тоталната глобализация, която обаче може да се възприема като единственото възможно спасение, акцентират приближени до автора герои. Например Себастиан Крест-Джонс:

*Цяла днешна Европа е една същинска Византия, твърде самолюбива и вече в опасност, твърде бедна обаче, за да успее сама да играе ролята на световен страж; поддава се на тънки компромиси и фатални извъртания, което я обрича. Днес само Санта Барбара има силата да се бори срещу Злото, ала кой ли разумен човек би потърсил спасение в Санта Барбара?*⁴⁰

religions, deux sexes, deux ruses. Byzance laisse la question ouverte, et le temps aussi. Ni hésitation ni incertitude, rien que la sagesse de ce qui passe, du temps passant et se sachant passer, passable passager, futur antérieur ». Ibidem.

³⁷ « Vous voulez situer Santa-Barbara sur la carte ? Mais impossible, voyons : comment localiser le village planétaire ? Santa-Barbara est à Paris, à New York, à Moscou, à Sofia, à Londres, à Plovdiv, à Santa-Barbara aussi, bien sûr, partout, vous dis-je, partout où des étrangers comme vous et moi essaient de survivre, errants inauthentiques mais à la recherche d'on ne sait quelle vérité... », p. 115 [c. 109-110].

³⁸ « Aujourd'hui, Philippopolis est une ville comme toutes les villes de Santa-Barbara, aucune différence, les mêmes Pizza Hut et les mêmes Nike. Sebastian le sait depuis son premier voyage ici. Après la chute du mur de Berlin, l'expansion de Santa-Barbara n'a fait que progresser... Quelques maisons, cependant, appartiennent toujours à l'ancien temps, dans le quartier historique qu'il arpente à chacune de ses visites, foulant la trace des ancêtres qui s'étaient incrustés sur les flancs des trois collines », p. 262 [c. 257].

³⁹ « Tu es où ? A Byzance, à Santa-Barbara ? Moi, je suis à Paris, apparemment. C'est comment ? Tu veux savoir? Paris aux trois quarts envahi par Santa-Barbara, le dernier quart sombrant comme Byzance avant nous, opulence muséenne, civilisation qui s'engloutit, *fluctuat et mergitur* ». Ibidem, p. 362 [c. 357]. Перефразираният девиз на Париж: *fluctuat nec mergitur* – люлее се, но не потъва (лат.), бел. на преводача на статията.

⁴⁰ « L'Europe tout entière est aujourd'hui une belle Byzance trop fière d'elle-même et déjà en péril, trop pauvre cependant pour pouvoir jouer seule les puissants gendarmes du monde; prête à de subtils compromis et de fatales tergiversations, elle est condamnée. Il n'y a que Santa-Barbara qui, de nos jours, se fait fort de combattre le Mal : mais qui peut raisonnablement chercher le salut à Santa-Barbara ? ». Ibidem, p. 191 [c. 185].

Пред подобна мисъл се спира и Стефани Делакур:

Е, вярно е, че Санта Барбара обединява Земята, като я банализира, но как иначе? Стилът Ербар е прекалено елитарен, „от горе“, прекалено европейски, византийски дори, и няма да мине. Трябва ли тогава да се примирим с вездесъщата и всемогъща Санта Барбара?⁴¹

Индивидуалният начин на картографиране на съвременността в дихотомията на условните „център“ и „провинция“, изграждането на съвършено нова координатна ос се явява крайната цел на интелектуалните търсения на онова лично пространство, което е континуум на духовния свят:

По меридиана на образите значи. Но не само, тъй като разследването ме отнася във всички посоки: Париж, Санта Барбара, Москва, Истанбул, Пекин и дори Пюи-ан-Веле, Везле и Филипополис... Моята карта на света се чертае според пътуванията ми, срещите и новите мрежи, които изграждат около мене истинска общност, лишена от суета.⁴²

Всички конкретни реалности на модерността, представени в хоризонтално, вторично измерение, изглеждат редуцирани на фона на същностния „византизъм“:

Отвъд имейлите и интернет, прелитаща през журналистически и други съсловия, разни попътни професии, дисциплините, които ми се е случвало да упражнявам на времето, вярванията на едни и състоянията на други – накратко малък интернационал от византийци като мен, Стефани Дьолакур, опитваща се да разбере и понякога намираща отговори⁴³.

Времето за разлика от пространството, времето, което накрая преминава в безвремие. Изхвърляне на хоризонталата в полза на вертикалата. След постструктурализма и постмодернизма ще бъде изобретена нова координатна система. Така може да се разчете текстът на известната френска постмодернистка.

Превод от украински език
Райна Камберова

⁴¹ « D'accord, Santa-Barbara est en train d'unifier la Terre en la banalisant, c'est sûr, mais le moyen de faire autrement? Le style Ebrard est par trop élitiste, d'« en haut », trop européen, byzantin, même, qui ne marchera pas. Faut-il donc se résigner à l'omniprésente et omnipotente Santa-Barbara ? », p. 280 [c. 274].

⁴² « A la verticale des images, donc. Mais pas seulement, car mes enquêtes m'entraînent vers tous les horizons : Paris, Santa-Barbara, Moscou, Istanbul, Pékin, voire même Le Puy-en-Velay, Vézelay, Philippopolis... Ma carte du monde se modèle au gré des voyages, des rencontres, et de nouveaux réseaux tissent autour de moi une communauté avouable, qui n'a rien de farfelu », p. 137 [c. 131].

⁴³ « Bien au-delà des e-mails et d'Internet, transversale aux clans journalistiques ou autres, aux professions diverses que j'ai croisées, aux disciplines qu'il m'est arrivé un temps de pratiquer, aux croyances des uns, aux États des autres, bref une petite internationale de Byzantins comme moi, Stéphanie Delacour, cherchant à comprendre et inventant parfois des solutions ». Ibidem.

Библиография

- Васильев, Александр. *Византия и крестоносцы. Эпоха Комнинов (1081–1185) и Ангелов (1185–1204)*. Петроград, Academia, 1923. [Vasiliev, Aleksandr. *Vizantiya i krestonostsy. Epokha Komninov (1081–1185) i Angelov (1185–1204)*. Petrograd, Academia, 1923].
- Дзякович, Елена. Подходы к исследованию провинции как социокультурного, ментального и кроссрегионального феномена. – In: *Теория и практика общественного развития*, 2010, № 4, с. 47-50. [Dzyakovich, Elena. Podkhody k issledovaniyu provintsii kak sotsiokul'turnogo, mental'nogo i krossregional'nogo fenomena. – In: *Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya*, 2010, no. 4, pp. 47-50].
- Инюшкин, Николай. *Провинциальная культура: взгляд изнутри*. Пенза, 2004. [Inyushkin, Nikolai. *Provintsial'naya kul'tura: vzglyad iznutri*. Penza, 2004].
- Любарский Яков. Предисловие. In: Комнина, Анна. *Алексиада*. Пер. с греч. Санкт-Петербург, Алетейя, 1996, с. 5-49. [Lyubarskii Yakov. Predislovie. In: Komnene, Anna. *Aleksiada*. Translation from Greek. Saint Petersburg, Aleteiya, 1996, pp. 5-49].
- Мілош, Чеслав. Про вигнання. In: Мілош, Чеслав. *Велике князівство літератури*. Пер. з пол. Київ, Дух і Літера, 2011, с. 103-112. [Miłosz, Czesław. Pro vyhnannja. In: Miłosz, Czesław. *Velyke knjazivstvo literatury*. Translation from Polish. Kyiv, Dux i Litera, 2011, pp. 103-112].
- Пасько, Ірина. Наукові школи в українському „провінційному” й „столичному” вимірі: культурологічний аспект. – In: *Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія „Культурологія”*, 2008, № 3, с. 14-24. [Pasko, Iryna. Naukovi školy v ukrajins'komu “provincijnomu” j “stolyčnomu” vymiri: kul'turolohičnyj aspekt. – In: *Naukovi zapysky Nacional'noho universytetu “Ostroz'ka akademija”*. Serija “Kul'turolohija”, 2008, no. 3, pp. 14-24].
- Розумна, Оксана. Українська провінція як соціокультурний феномен. – In: *Стратегічні пріоритети*, 2014, № 1, с. 135-140. [Rozumna, Oksana. Ukrajins'ka provinciija jak sociokul'turnyj fenomen. – In: *Stratehični priorytety*, 2014, no. 1, pp. 135-140].
- Саїд, Едвард. *Культура й імперіялізм*. Пер. з англ. Київ, Критика, 2007. [Said, Edward. *Kul'tura j imperijalizm*. Translation from English. Kyiv, Krytyka, 2007].
- Сайко, Елена. Социокультурный портрет российской провинции Серебряного века. In: Сайко, Елена. *Культур-диалог философии и искусства в эпоху Серебряного века*. Москва, РАГС, 2004, с. 35-46. [Saiko, Elena. Sotsiokul'turnyj portret rossiiskoi provintsii Serebryanogo veka. In: Saiko, Elena. *Kul'tur-dialog filosofii i iskusstva v epokhu Serebryanogo veka*. Moscow, RAGS, 2004, pp. 35-46].
- Южалина, Наталья. Провинциальное: типологические характеристики в социокультурном контексте. – In: *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия „Социально-гуманитарные науки”*, 2006, № 17 (72), с. 274-276. [Yuzhalina, Natalya. Provintsial'noe: tipologicheskie kharakteristiki v sotsiokul'turnom kontekste. – In: *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya “Sotsial'no-gumanitarnye nauki”*, 2006, no. 17 (72), pp. 274-276].
- Castells, Manuel. *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Kristeva, Julia. *Meurtre à Byzance*. Paris, Fayard, 2004.
- McLuhan, Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto, University of Toronto Press, 1962.
- McLuhan, Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

Miłosz, Czesław. O wygnaniu. In: Miłosz, Czesław. *Szukanie ojczyzny*. Kraków, Znak, 2001, s. 208-217.

Nikolchina, Miglena. The lost territory: Parables of exile in Julia Kristeva. – In: *Semiotica*, 1991, vol. 86, no. 3-4, pp. 231-246. <https://doi.org/10.1515/semi.1991.86.3-4.231> (15.04.2023)

Ostrogorsky, Georg. *Geschichte des byzantinischen Staates*. München, C. H. Beck, 1963.

Said, Edward. *Culture and imperialism*. New York, Vintage Books, 1994.